

Εισαγωγή

Η ιστορία του σοσιαλισμού μπορεί να ενταχθεί στην ιστορία της διανοήσης. Πρόσωπα έξω από την εργατική τάξη σκέπτονταν για τη λύση του ζητήματος της θέσης της εργατικής τάξης στην κοινωνία.

Τα σοσιαλιστικά κόμματα και οργανώσεις στα Βαλκάνια, σε ύστερο χρόνο, ήταν μάρτυρες εκ του μακρόθεν των θεωρητικών εξεργασιών στο εσωτερικό της Σοσιαλιστικής Διεθνούς για τη χάραξη της τακτικής στο δρόμο προς το στρατηγικό στόχο, το σοσιαλισμό. Οι εκτιμήσεις για την ορθή τακτική χάνονταν στο δαίδαλο των αντεγκλήσεων ως προς το κύριο δίλημμα, μεταρρύθμιση ή επανάσταση. Ηγέτες του εργατικού κινήματος στις βαλκανικές χώρες, μεταξύ αυτών επιφανείς εβραίοι, έφθασαν σε θαυμαστό επίπεδο παραγωγής οικονομικών και κοινωνικών θεωριών, με υποβολή αυτών στη σοσιαλιστική κοινότητα προς κρίση και διάλογο. Στην οθωμανική Θεσσαλονίκη, η σοσιαλιστική Φεντερασιόν, οργάνωση πρωτοφανούς μαζικότητας, πόλος συσπείρωσης του πολυπληθούς προλεταριάτου της εβραϊκής κοινότητας της πόλης, ευρισκόμενη από την ίδρυσή της το 1909 στη μέγερνη ιδεολογικών επιθέσεων από τους βούλγαρους «στενούς» και τους σέρβους σοσιαλιστές, κατέληγε σε κάθε βήμα σε ιδεολογικές και πολιτικές επιλογές αντίστοιχες –κατά την κρίση της– προς τις τρέχουσες συνθήκες. Το αντικειμενικό πρυτάνευε επί του υποκειμενικού.

Την ευθύνη της επεξεργασίας των θεωρητικών ζητημάτων στην Ευρώπη μέσα στο πλαίσιο του μαρξισμού ανέλαβε ο εβραίος θεωρητικός Karl Kautsky, ο οποίος έμελλε να φέρει στους ώμους του την κληρονομιά του Engels μετά το θάνατό του το 1895 (όπως ο Engels είχε επεξεργασθεί τις απόψεις του Marx μετά το θάνατό του το 1883). Σε μία περίπτωση, χαρακτηριστική των αμφίσημων ζητημάτων στην περιπέδουσα ατμόσφαιρα των μαρξιστικών προσεγγίσεων, ο Kautsky ετοίμασε, το 1891, σε συνεργασία με τον August Bebel και τον εβραίο θεωρητικό Eduard Bernstein, το πρόγραμμα του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (Sozialdemokratische Partei Deutschlands), στο οποίο υιοθετήθηκε η πολιτική των «εθνικών δημόσιων σχολείων». Τον επόμενο χρόνο, 1892, δημοσίευσε ένα μικρό βιβλίο, στο οποίο περιέγραφε, σε λεπτομερή μορφή, το νέο πρόγραμμα. Σχολίαζε το γεγονός ότι η εξειδικευμένη γνώση είχε καταστεί απαραίτητη στην καπιταλιστική κοινωνία και ότι αυτό το καθήκον ανατέθηκε σε εξειδικευμένους εργάτες σε διάφορους κλάδους, όπως δασκάλους, συγγραφείς, καλλιτέχνες, ανθρώπους της επιστήμης. Σύμφωνα με τον Kautsky, σε μία εποχή που η άρχουσα τάξη χρειαζόταν εργάτες μορφωμένους, η εκπαίδευση κατέστη εμπόρευμα το οποίο υπάκουε στους νόμους της αγοράς όπως όλα τα άλλα εμπορεύματα. Εάν η εκπαίδευση μπορούσε να προσφέρει οφέλη σε ορισμένους ανθρώπους, θα μπορούσε να προσφέρει τα ίδια οφέλη σε μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Αλλά το αποτέλεσμα της δημόσιας εκπαίδευσης δεν θα μπορούσε να δημιουργήσει αυτό το καθολικό

όφελος, διότι, στο βαθμό που η εκπαίδευση ήταν εμπόρευμα, ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης θα ίσχυε σε αυτή. Η αυξημένη προσφορά θα οδηγούσε σε πτώση της τιμής του εμπορεύματος. Θα μπορούσε κάποιος να δει, στην αγορά των μορφωμένων εργαζομένων, την υπεραφθονία που υπήρχε στην αγορά των χειρωνακτών εργατών. Οι μορφωμένοι εργαζόμενοι θα παρέμεναν άνεργοι ή θα αναγκάζονταν να αποδεχθούν τις ίδιες δυσμενείς συνθήκες απασχόλησης με τους αμόρφωτους εργαζόμενους. Σύντομα, αυτοί οι προλετάριοι θα διακρίνονταν από τους άλλους εργάτες μόνο από τις επιθυμίες τους. Θα φαντάζονταν τους εαυτούς τους να ανήκουν στην αστική τάξη, όπως ακριβώς ο λακές ταυτιζόταν με την τάξη του κυρίου του¹. Σε άλλη περίπτωση, παράλληλα με τις προσεγγίσεις του Kautsky, διανοούμενοι στην Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία, μωσαϊκό λαών, προσέγγιζαν το ζήτημα του σοσιαλισμού σε ένα πολυπολιτισμικό και πολυγλωσσικό περιβάλλον στρεφόμενοι στην οικοδόμηση ενός ενοποιητικού πολιτισμού. Στην εν λόγω πολυεθνική χώρα, με σημαντική πρόοδο στην εκβιομηχάνιση, προέκυπτε η διευθέτηση του ζητήματος των εθνοτήτων. Το ραγδαία αναπτυσσόμενο εργατικό κίνημα επέλεξε το δρόμο της μετάπτωσης του μαρξισμού σε μία ιδεολογία που αποσκοπούσε στη διασφάλιση της ενότητας των εθνικών πτερύγων του κινήματος. Οι λεγόμενες «αυστρομαρξιστικές» θεωρητικές προοπτικές σχεδιάστηκαν ως κοινωνικά επιστημονικά εργαλεία για κατάθεση απαντήσεων στα ερωτήματα ανάπτυξης του σοσιαλισμού. Ο πολιτισμός που προωθήθηκε από τον αυστρομαρξισμό παρακινήθηκε από τα δόγματα του Otto Bauer. Ο Bauer πίστευε ότι ο πολιτισμός ήταν ο μόνος σύνδεσμος μεταξύ των διαφόρων γερμανόφωνων εθνοτήτων, και το 1907, σε βιβλίο του για το θέμα των εθνοτήτων, υποστήριξε ότι η αυτοκρατορία δεν μπορούσε να γίνει έθνος-κράτος, αλλά μόνο μία κοινότητα εκπαίδευσης (Bildungsgemeinschaft), επιχειρώντας να κρατήσει το προλεταριάτο ζωντανό, να το δια φωτίσει και να το εκπαιδεύσει². Οι αυστριακές ιδέες, που φιλοδοξούσαν να εφαρμοσθούν μέχρι και στα βαλκανικά εδάφη γειτονικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έτυχαν θετικής αποδοχής από τους εβραϊούς σοσιαλιστές της οθωμανικής Θεσσαλονίκης μετά το 1909. Αλλού, το πρόβλημα της μεταρρύθμισης ή επανάστασης έφθανε σε σημεία ακρότητας, με προτάσεις εξωπραγματικές. Στην περίπτωση του αγώνα για την ημερήσια εργασία 8 ωρών, ο γάλλος Paul Lafargue (σύζυγος της δεύτερης κόρης του Karl Marx, Laura) προσπάθησε να προσελκύσει την προσοχή της διεθνούς κοινότητας στις σκληρές συνθήκες των 16 ωρών εργασίας και της παιδικής εργασίας. Ο Lafargue συνεργάστηκε με το σοσιαλιστή ηγέτη Jules Guesde στο οικονομικό πρόγραμμα του Γαλλικού Εργατικού Κόμματος (Parti ouvrier français), το οποίο υιοθετήθηκε το 1880 και απαιτήσε 8 ώρες εργάσιμης ημέρας για τους ενηλίκους και 6 ώρες για τα ανήλικα παιδιά 14-18 ετών, και μία εβδομαδιαία ανάπαυση. Με το «δικαίωμα στην τεμπελιά», μία ουτοπία ημερήσιας εργασίας διάρκειας 3 ωρών, που πρότεινε ο Lafargue το 1880, καλούνταν η εργατική τάξη να απαιτήσει όχι το Δικαίωμα στην Εργασία, που δεν ήταν διαφορετικό από το

¹ Cf. Karl Kautsky, *Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Teil*, J. H. W. Dietz, Stuttgart 1899³.

² Cf. Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Verlag der Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand, Wien 1907.

δικαίωμα στη δυστυχία, αλλά ένα σιδερένιο νόμο που θα απαγόρευε σε κάθε άνθρωπο να εργάζεται πάνω από 3 ώρες³. Το ζήτημα των μεταρρυθμίσεων, ήτοι ο όρος προσαρμογής στις αντικειμενικές συνθήκες κοινωνικού αγώνα, προσέκρουε στον υποκειμενικό παράγοντα, σε παρορμήσεις που εκλαμβάνονταν από το υποκείμενο –το σοσιαλιστικό κόμμα, με τα στελέχη του– ως αντανάκλαση της πραγματικότητας. Συναφές περιεχόμενο είχε η σύγκρουση του Marx με τους Lafargue και Jules Guesde για το περιεχόμενο των απαιτήσεων που όφειλε να αναδείξει το πρόγραμμα του Γαλλικού Εργατικού Κόμματος. Ο Marx υπαγόρευσε στους Lafargue και Guesde το εισαγωγικό μέρος του προγράμματος, και κατόπιν, με τη συνδρομή του Engels, οι τέσσερις συνέταξαν τα εδάφια του προγράμματος. Ο Marx πάσχιζε να προσγειώσει τους Lafargue και Guesde στην αξία των αγώνων υπέρ των μεταρρυθμίσεων, που ανταποκρίνονταν στις τρέχουσες ανάγκες του γαλλικού προλεταριάτου, έναντι μαξimalιστικών αξιώσεων που θα είχαν θεωρητική μονάχα αξία. Ο πραγματιστής μεταρρυθμιστής Bernstein έγραφε, σε επιστολή του προς τον Engels το 1882, ότι ο γαλλικός μαρξισμός, με αυτά τα καμώματα, υπέφερε από έντονη έλλειψη εκτίμησης εκ μέρους των πολιτών, και ο Engels, στην απάντησή του, θυμήθηκε λεπτομέρειες από τις διενέξεις του Marx με το Lafargue (δεν διατηρούσε καλές σχέσεις με το γαμπρό του, απόρροια των ιδεολογικών διαφορών), και την κουβέντα που του είπε, στη γαλλική γλώσσα, με το γνωστό σαρκαστικό ύφος, ότι άμα οι γάλλοι ριζοσπάστες θεωρούσαν ότι αυτός είναι ο μαρξισμός, τότε ο ίδιος δεν ήταν οπαδός της θεωρίας που έφερε το όνομά του (« Ce qu'il y a de certain c'est que moi, je ne suis pas Marxiste »)⁴. Ο Lafargue, αμετάπειστος, παρέμεινε έως το τέλος ρομαντικός (αυτοκτόνησε, το 1911, μαζί με τη Laura Marx). Στις επόμενες δεκαετίες, το ζήτημα των μεταρρυθμίσεων ταλάνιζε τους βούλγαρους σοσιαλιστές, οδηγώντας σε κομματικές διασπάσεις, και η επιλογή τακτικών κινήσεων εκ μέρους των εβραίων σοσιαλιστών, στην οθωμανική Θεσσαλονίκη το 1909-1912 και μετά στο ελληνικό περιβάλλον έως το 1918, επέσυρε ακατάπαυστες βουλγαρικές παρεμβάσεις στις σχέσεις τους με τη Σοσιαλιστική Διεθνή.

Η μεθοδολογική επιλογή στην παρούσα έρευνα αντιστοιχεί στη θεώρηση της ανθρώπινης κοινωνίας ως συνόλου κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων, εκ των οποίων η αστική και η εργατική τάξη υπόκεινται στην εγγεληνή αρχή της ενότητας και πάλης των αντιθέτων, σε ανειρήνευτη αντιδικία για τη επικράτηση των συμφερόντων τους. Ως προς την εργατική τάξη, η αφετηρία είναι η ένταξη των παραμέτρων, που συνθέταν τη ζωή και δράση των εργαζομένων, σε μία ενότητα, το εργατικό κίνημα, το οποίο περιλαμβάνει τους φορείς επαγγελματικών αγώνων (συνδικάτα, ομίλους, εργατικά ταμεία, και άλλα), την πολιτική συνιστώσα (πολιτικά κόμματα της εργατικής τάξης), την πολιτιστική συνιστώσα (συσσωματώσεις και εκδηλώσεις που σχετίζονται με την εργατική κουλτούρα), άλλα συναφή στοιχεία.

³ Cf. Paul Lafargue, *Le Droit à la paresse*, Henry Oriol, Paris 1883².

⁴ Cf. "Engels an Eduard Bernstein in Zürich, London, 2./3.Nov. 82", *Karl Marx - Friedrich Engels Werke (MEW)*, Band 35, Dietz Verlag, Berlin 1975, pp. 386-390.